

THUISKOMEN

Leesexemplaar

JOS BORRÉ

THUISKOMEN

Leven en werk van

WALTER VAN DEN BROECK

P E L C K M A N S

*voor Janne
voor Josse
voor later*

Leesexemplaar

INHOUD

- 7 Inleiding
- 13 HOOFDSTUK 1
Onontkoombaar toeval
- 31 HOOFDSTUK 2
Dat hij er niet meer tegenop kan, sire
- 49 HOOFDSTUK 3
Mijn goeie, goeie rotvader
- 63 HOOFDSTUK 4
Heibel
- 79 HOOFDSTUK 5
't Is om rijk en beroemd te worden, moeder!
- 95 HOOFDSTUK 6
Een vreemd boekje
- 107 HOOFDSTUK 7
Vakbonden! Kloothommel!
Wie heeft het nou over operettes?
- 127 HOOFDSTUK 8
Hypochonderboek
- 145 HOOFDSTUK 9
Annus horribilis
- 159 HOOFDSTUK 10
Legt alles plat
- 175 HOOFDSTUK 11
Paragraaf 13
- 191 HOOFDSTUK 12
Een zwart jaar

209	HOOFDSTUK 13 Een wat bizarre avonturenroman
227	HOOFDSTUK 14 Het dodende woord
251	HOOFDSTUK 15 Het hele arty-farty-orkest
269	HOOFDSTUK 16 Bent u ook schrijver?
283	HOOFDSTUK 17 Bij elkaar brengen wat bij elkaar hoort
305	HOOFDSTUK 18 De geboorte van de dood
323	HOOFDSTUK 19 Thuiskomen
333	Dankwoord
335	Noten
351	Literatuur
361	Primaire bibliografie
367	Register van titels
369	Register van namen

Inleiding

In de loop van de meer dan vijftig jaar dat Walter van den Broeck actief was als auteur, verschenen al enkele overzichtelijke commentaren op zijn werk. J.J. Wesselo, die las tot en met *Brief aan Boudewijn* (1980), situeerde Van den Broeck in het gezelschap van uitgesproken vormvernieuwers in de literatuur als Willy Roggeman, Paul de Wispelaere, Claude van de Berge, Mark Insingel en Ivo Michiels (Wesselo 1983). Hugo Bousset interviewde (in geschreven vorm) Walter van den Broeck uitvoerig over zijn werk uit dezelfde periode (Bousset 1982). Mijn inventaris van Van den Broecks publicaties tot en met het eerste deel van *Het beleg van Laken* (1985) verscheen in 1985 (Borré 1985a). Heiko ter Horst overzag Van den Broecks literaire productie tot en met *Verdwaalde post* (1998) (Ter Horst 1999). Het overzicht van Koen Vermeiren, aangevuld door Jooris van Hulle, liep tot 2010 (Vermeiren en Van Hulle 2010).

Ondertussen is ook de academische belangstelling voor Van den Broecks werk op gang gekomen. Die culmineerde voorlopig in een colloquium ‘Eigenzinnig en volks. De romans van Walter van den Broeck’ in bibliotheek De Krook in Gent op 13 september 2019, georganiseerd door het Studiecentrum Experimentele Literatuur (SEL) van de UGent, en de publicatie van een bundel studies van zijn werk onder redactie van Lars Bernaerts en Ellen Beyaert (2021).

In ruim een halve eeuw tijd heeft Walter van den Broeck (1941) een lange lijst van publicaties en een al even indrukwekkend oeuvre opgebouwd, met bekende uitschieters als *Groenten uit Balen* (1972), *Brief aan Boudewijn* (1980) en *Het beleg van Laken* (als cyclus uitgebracht in 1999). De eigenheid daarvan die het meest in het oog springt, is wat weleens ‘maatschappelijk engagement’ genoemd wordt, maar dat staat los van enige partijpolitiek of dogmatische ideologie, evenzeer als van daarmee verbonden slogans of parolen. Beter kan men zeggen

dat hij begaan was met het lot en de levensomstandigheden van de mensen op de onderste sporten van de maatschappelijke ladder, die hij zelf 'de kleine man, de vertrapten en bedrogenen' noemde, die zelden in de kijker lopen en vaak onmondig blijven in het maatschappelijk debat, wier eigenheid nauwelijks 'gezien' wordt of (ook in de loop van de geschiedenis) werd. Over hen schreef hij met veel empathie, betrokkenheid en solidariteit, en soms ook opluchtende humor. Maar dat engagement zit ingebed in een weloverwogen literaire reflectie over hoe een auteur met de werkelijkheid kan of moet omspringen en welke invloed literaire werken kunnen hebben op de samenleving; met andere woorden: welke rol de schrijver heeft in de maatschappij waarin hij omgaat. Op al die vragen biedt zijn werk hier en daar een genuanceerd antwoord, maar ze komen in al zijn publicaties minder of meer uitgesproken wel aan de orde. Door dat alles vertoont dit oeuvre een grote interne samenhang, die vervat zit in een subtiële, gelaagde verwevenheid, en die elke publicatie afzonderlijk overstijgt.

Dit boek wil een overzicht bieden van het hele oeuvre van Walter van den Broeck, en een (onvolledige) inventaris van een aantal verspreide publicaties die erbij aansluiten. Behalve aan zijn bekende werk besteed ik dus ook aandacht aan alle andere boeken, die soms in de herinnering zijn vervaagd, maar die in het geheel van het oeuvre vaak wel een eigen plaats in connectie met ander werk innemen. Na lange tijd dit werk herlezen met zicht op het geheel leverde weleens verrassende elementen op. Zo blijkt de beginscène van de film *Citizen Kane* van Orson Welles, waarin de enigmatische term *Rosebud* valt, al veel vroeger dan bij het schrijven van *Het beleg van Laken* een sterke indruk op de auteur nagelaten te hebben. En in het latere werk vertolken verschillende personages, zowel in toneelwerk als in romans, een opmerkelijk gelijklopende levensvisie, waardoor de vraag rijst of de auteur zelf er ook zo over dacht. Behalve op de bekende en diepgewortelde sociale betrokkenheid krijgt men zo ook een zicht op hoe veelzijdig en geraffineerd Van den Broeck speelde met fictie en werkelijkheid, niet zelden met humor en ironie, en met koning Boudewijn in een opvallende rol, en hoe hij dat spel ten dienste maakte van wat hij met het schrijven beoogde.

Uit de verzameling van biografische, maatschappelijke en culturele gegevens blijkt hoezeer zijn werk in de loop van zijn literaire car-

rière verweven is met de buitenwereld en de actualiteit: het is er vaak een (bewerkte) afspiegeling van – de spiegel is trouwens een leidmotief in zijn werk. Daarnaast wordt duidelijk dat hij op bepaalde cruciale ogenblikken door een persoonlijke tussenkomst een beslissende rol heeft gespeeld in de actualiteit. Dat hij met het toneelstuk *Groenten uit Balen* de stakers van de Vieille-Montagne in Balen en het Groot Arbeiderskomitee een stem gaf en steunde, is bekend. Maar ook zijn bemoeienissen met de reddingsoperatie van de failliete krant *De Morgen*, en vooral zijn tussenkomsten bij (dreigende) omwentelingen in de Vlaamse uitgeverwereld, verdienen te worden belicht.

Een groot aandeel van zijn sociale bekommernis entte Walter van den Broeck op het leven van het gezin waarin hij opgroeide en de omgeving van zijn jeugd. Een flink deel van zijn werk is zo voortgekomen uit zijn persoonlijk leven en verwijst er ook in even grote mate naar terug, in die zin zelfs dat de lezer er geredelijk van uitgaat een ruime, realistische inblik te krijgen in het reilen en zeilen van het gezin. Een elementaire vraag die zich bij het lezen van dit werk opdringt is echter: in hoeverre valt het beschreven (of geschreven) leven van dit gezin te identificeren met de realiteit ervan, met andere woorden: tot op welke hoogte kan of mag men dit werk als autobiografisch lezen? Het valt niet te ontkennen dat een aantal mensen, feiten en toestanden (het gezin, de cité met de Koperstraat, het huis op het nummer 45...) traceerbaar zijn in de realiteit en daardoor in Van den Broecks biografie ingepast kunnen worden. Vele van zijn ‘romans’, zo genoemd om ze nadrukkelijk als een fictief werk te presenteren, worden echter voorafgegaan door een disclaimer, die ten overvloede wijst op het onderscheid dat tussen fictie en werkelijkheid moet worden gemaakt. Zo luidt die in *Crossroads* (2021): ‘Al wie in dit boek voorkomt is een romanpersonage, ikzelf inbegrepen.’ Zelfs het optreden, in een aantal romans of ook weleens anders genoemde boeken, van ‘Walter van den Broeck’ als personage, staat dus niet garant voor ondubbelzinnige biografische informatie. Zijn werk laat zich daarom niet lezen als strikt autobiografisch, hoezeer het daartoe ook lijkt uit te nodigen.

J.J. Wesselo spreekt in dat verband van ‘ik-fictie’ (Wesselo 1983, p. 86). Beoogt volgens hem de traditionele fictie een *mogelijke* werkelijkheid weer te geven, ‘*een* (herkenbare) werkelijkheid’, Van den Broeck is het

om ‘de (kenbare) werkelijkheid’ te doen (p. 78). Al schrijvend transformeert hij die tot ‘een autonome literaire constructie’, ‘waardoor diezelfde kenbare werkelijkheid zich op een andere, nieuwe manier “laat kennen”’ (p. 79). Van den Broeck zou er ook ‘een wanhopige verwondering’ mee uitdrukken ‘over hoe oneindig gecompliceerd die bestaande werkelijkheid in elkaar zit’ (p. 78). Volgens Koen Vermeiren echter versluiert de wisselwerking van fictie en werkelijkheid de reële kijk op de wereld (Vermeiren en Van Hulle 2010, p. 5). Maar die wereld is in de optiek van Van den Broeck sowieso onkenbaar, zegt ook hij. Het is hem ‘erom te doen een brok sociale werkelijkheid te verwoorden. Hierbij stelt zich echter het probleem dat de mens en de realiteit waarin hij leeft uiterst complex zijn en in feite ongrijpbaar als geheel’ (Vermeiren en Van Hulle 2010, p. 7).

Lut Missinne spreekt met een term uit de literatuurstudie van ‘autofictie’. ‘Algemeen wordt aangenomen dat autofictie in tegenstelling tot een autobiografie niet in de eerste plaats authenticiteit en waarachtigheid beoogt, maar wel de fictionele dimensie van literaire zelfontwerpen centraal stelt’ (Missinne 2021, p. 117). De auteur zou dus focussen op ‘zijn’ of ‘een’ methode om over de werkelijkheid te berichten. Zo kiest Walter van den Broeck, in het bijzonder in zijn autobiografisch getinte ‘doorkijkroman’ *De dag dat Lester Saigon kwam* (1974), voor een erg ongebruikelijke literaire aanpak: hij schrijft brieven aan zichzelf, zijn broer en zijn vrouw, zijnde personages in een fictief gedeelte, en hoofdrolspelers in het ‘reële’ gedeelte van de roman, en hij neemt ook hun antwoordbrieven op. Deze onverminderd ‘literaire’ werkwijze is er juist op gericht zo veel mogelijk authenticiteit en geloofwaardigheid na te streven (Missinne 2021, pp. 124-125). Elke literaire tekst als nabootsing van de werkelijkheid (mimesis) is per definitie een vorm van fictie, lijkt Van den Broeck zijn lezers vooraf mee te geven; daar valt niet aan te ontkomen. Maar de auteur kan wel bijzondere literaire middelen aanwenden om de werkelijkheid in de weergave ervan zo dicht mogelijk te benaderen – zoals hij dat vooral in zijn vroege publicaties deed (zie ook De Taeye 2021).

Rekening houdend met deze overwegingen erken ik de literaire autonomie van elk werk, maar plaats ik in het hiernavolgende biografische overzicht de boeken die terugwijzen naar zijn afkomst en zijn leven, naast de gegevens die ik aan zijn niet-fictionele teksten en

aan andere bronnen heb ontleend. *Brief aan Boudewijn* verscheen in 1980 maar speelt zich af in 1950, als de jonge Walter die de koning door de cité gidst, negen is. Daarom licht ik dit boek toe in die fase van Van den Broecks biografie. Zijn publicaties komen dus niet chronologisch aan de orde. Omgekeerd valt zo ook gemakkelijker te illustreren hoe hij biografische gegevens in zijn teksten heeft verwerkt. Door ieder werk apart toe te lichten en daaruit duidelijk te citeren, maak ik het onderscheid tussen de diverse bronnen helder, en neem ik uitlatingen in de ‘romans’ over voor wat ze als gegevensbron waard zijn. De paginaverwijzingen slaan altijd op de eerste druk van het werk, behalve waar het anders wordt aangegeven.

HOOFDSTUK 1

Onontkoombaar toeval

Walter van den Broecks biografie heeft een lange voorgeschiedenis, waarin vooral het avontuurlijke leven van zijn grootvader Peter Jules richting heeft gegeven aan dat van zijn nakomelingen. Met enige existentiële verwondering maar ook met zijn heel eigen sociale betrokkenheid somde Walter van den Broeck zelf al zijn (bekende) voorvaderen op in *Aantekeningen van een stambewaarder*, in een lange en grillige levenslijn die uitliep op het onontkoombare toeval van zijn eigen geboorte in de arbeiderswijk in het plaatsje Sint-Jozef-Olen op 28 maart 1941. Tegelijk schreef hij daarmee een boek over de macht van het woord in de opstand tegen de onverbiddelijke dood. In een brief aan Paul de Wispelaere verduidelijkte hij die bijzondere ervaring van het schrijven: ‘Die macht die je als schrijver op mensen en dingen hebt. Ze zijn steendood tot je ze aanraakt met de punt van je pen, en dan zijn ze er plots weer. Ik weet nu wel: schrijven, de eerste èchte overwinning op tijd en ruimte, een dam tegen de aanstormende dood dus.’¹

Aantekeningen van een stambewaarder (‘een boekwerk’, 1977)

In *Aantekeningen van een stambewaarder* gaat Walter van den Broeck zijn familiale voorgeschiedenis na vanaf zijn verst bekende voorouder Jan-Baptiste van den Broeck, in de achttiende eeuw, tot aan zijn eigen geboorte in 1941. Dat doet hij in de je-vorm: elke voorouder spreekt hij persoonlijk aan en be vraagt hij, omdat hij over de persoonlijkheid en de levensomstandigheden, zeker van zijn verste voorouders, vaak in het ongewisse

blijft. In de opeenvolging van zijn voorouders ziet hij een wisselende maar beperkte op- en neergang op de maatschappelijke ladder, een traject dat hij afmeet aan de rangschikking van beroepen en maatschappelijke posities op de 'floskaarten' (p. 41), een achttiende-eeuwse sociale rangorde, met bovenaan 'Keizer' gevolgd door 'Koning', en onderaan 'Ambagsman', 'Boer' en ten slotte 'Dienstknecht', voordat op de laatste sport de blote strijd om 'T Leven' of de 'Dood' geleverd wordt. Zijn voorouders hebben zich altijd op de laagste sporten gesitueerd, noteert hij. Voor hem is dat in de tijd dat hij het boek schrijft, als parttime hoofdredacteur van *Turnhout Ekspres*, niet anders: 's Ochtends ben ik de *Dienstknecht* die zijn arbeid verkoopt aan een lokaal reclameweekblad, 's middags ben ik de kleine zelfstandige schrijver van boekwerken en theaterstukken, de *Ambagsman*' (p. 266).

Door hun bescheiden bestaan zijn zijn voorouders opgeslokt door de vergetelheid. Ook dat poogt hij alsnog ongedaan te maken. 'Zo is dit boek ten slotte ook het spoor geworden dat mijn voorvaderen niet konden of verzuimden te maken, zodat zij postuum worden opgenomen in de rangen van de onsterfelijken want in woorden gevatten' (p. 266). Schrijven is daarvoor een manier om een onuitwisbaar spoor door het bestaan te trekken en zichzelf te manifesteren. 'Schrijven is voor mij een zwemvest met behulp waarvan ik letterlijk en figuurlijk het hoofd boven water poog te houden. Letterlijk, omdat ik er mijn broodwinning van heb gemaakt, figuurlijk omdat ik geen andere techniek beter beheers om mezelf van een ongewisse ondergang in de poel van de onverbiddelijke gelijkmaking te redden' (p. 267).

Maar er is meer – en hier zit zelfs de aanzet van een boog die over zijn hele werk gespannen staat: hij zou ook graag 'een geldig antwoord (...) formuleren op het gevoel van ontheemd te zijn, dat zich als een beklemmende vraag manifesteert, en dat me sinds het prille ontwaken van mijn bewustzijn vergezelt' (p. 13). Het is het gevoel een buitenstaander te zijn, iemand die niet is aangepast aan zijn omgeving, of omgekeerd: wiens omgeving hem niet lekker zit. 'Waarom heb ik konstant het

gevoel nergens te wonen, nergens echt thuis te horen? Waarom gevoel ik mijn aanwezigheid als voorlopig, alsof ik elk ogenblik kan worden opgeroepen om naar mijn èchte bestemming te vertrekken?’ (p. 13). Opgeroepen worden, zoals de schrijver Walter van den Broeck bij de aanvang van *Het beleg van Laken* (1985) door twee heren die bij hem aanbellen naar Laken gesommeerd wordt? En zijn ‘èchte’, ware bestemming, zoals ‘thuiskomen’, wat hij aan het einde van het vierde deel van de cyclus ervaart?

Uiteindelijk is *Aantekeningen van een stambewaarder* ook een poging om een antwoord te formuleren op de vraag: ‘Waar kom ik vandaan?’, om zijn eigen identiteit nader te omschrijven en om daarbij enkele existentiële vragen aan de orde te stellen, om zijn plaats in het bestaan af te meten. Als ‘ik’ in de wereld, dus, maar ook als ‘ik’ in zijn directe omgeving, in zijn plaats en tijd, en in zijn socioculturele omgeving. Zo refereert hij opnieuw aan het maatschappelijk ongenoegen waar hij ook over schrijft in *De dag dat Lester Saigon kwam*: de gruwelijke vaststelling dat je dreigt meegesleept te worden in een vooraf uitgestippeld bestaan, ingekapseld in een cocon van maatschappelijke voorbestemming: ‘En op het ogenblik dat ik dit schrijf, word ik een tweede keer geboren. Misschien, misschien was dat wel de enige opzet van dit geschrift: opnieuw geboren worden, maar deze keer niet in een vijandige en chaotische omgeving, maar in een naar mijn maat gesneden en geordende kosmos. Zo is dit boek ook de uitdrukking van mijn onvrede met het bestaande geworden’ (p. 266).

Net als de personages in zijn debuut *De troonopvolger* (1967) vormt hij op zijn beurt een schakel in een ketting en geeft hij zijn ervaring van het leven door aan zijn kinderen, helpt hij ze een eind verder op weg, in een stuk tekst dat (al vroeg, in een reeks die nog zal volgen) ook klinkt als een testament:

‘En jullie, mijn kinderen, er zal een tijd komen dat jullie net als ik nu van langsom meer bevangen raken door de tijdelijkheid van dit bestaan. Eerst zullen jullie verwonderd zijn omdat vele anderen die onbevanging niet schijnen te kennen, maar al gauw zullen jullie begrijpen welke tol zij hebben

moeten betalen voor de ogenschijnlijke gemoedsrust die niets anders dan hersenverweking is.

Ik heb het jullie van bij de aanvang niet gemakkelijk gemaakt. Aan jullie bed heeft 's nachts nooit een engelbewaarder de wacht gehouden, en overdag hebben jullie je nooit kunnen koesteren in de veilige overtuiging dat een liefhebbende God als een goede vader over jullie waakte.

Heel bewust heb ik jullie ingeprent dat in deze wereld niets verandert door toedoen van een barmhartige god, dat je voor jezelf hoort in te staan, en dat je samen meer aankunt dan alleen. Dat was en is soms hard, maar het is de enige weg.

Mijd ze, de blinde gelovers in de oneindige goedheid en de oneindige barmhartigheid van een alles bestierende godheid. Laat je niet ringeloren, ga niet dood voor je sterft, en weet dat je angst niet oplost door hem te sussen, maar door de angstverwekkers geduldig te lijf te gaan. Veel tijd is er niet meer. Als de floskaartenladder niet gauw wordt platgelegd, klimmen we met zijn allen regelrecht onze ondergang tegemoet.

Daarom moeten jullie je eigen grenzen leren kennen, en leren vertrouwen op je kunnen. Want de Grote Gelijkmaker met zijn huizen, zijn auto's, zijn kleren, ja zelfs met zijn voedsel is te verschalken. Ga jullie gang! Ga jullie eigenzinnige gang!' (pp. 267-268).

De drang ontzenuwen om hogerop te willen klimmen ten koste van zichzelf, en zo een perfide levenswijze en maatschappelijk bestel in stand te houden, de maatschappelijke ladder dus platleggen en de hiërarchie opheffen, was een van de belangrijkste literair-maatschappelijke engagementen die Walter van den Broeck in zijn werk aanging.

Met een boutade verwijzend naar een uitspraak van Keizer Karel (door volksverhalen over een bierpot ook gelieerd aan Olen) stelde Walter van den Broeck ooit dat in zijn familie de zon nooit ondergaat. Inderdaad, zijn grootmoeder was een Filipijnse, zijn moeder een Duitse, zijn broer trok naar Mexico (diens kinderen gingen op hun beurt liaisons aan met buitenlanders) en zijn zus is met een Brit

getrouwd. Hoe is dat allemaal zo gekomen? Een groot deel van zijn werk geeft daar antwoord op.

Toen hij *Aantekeningen van een stambewaarder* schreef, was Jan-Baptiste van den Broeck, die leefde in de tweede helft van de achttiende eeuw, zijn verst traceerbare voorouder. (Sindsdien kon hij zijn stamboom terugvoeren tot Petrus van den Broeck, die geboren werd in 1587 en overleed in 1639).

Van Jan-Baptiste van den Broeck kwam Walter van den Broeck alleen te weten dat hij trouwde in 1780 en overleed in 1794. Diens zoon Jan-Gerard van den Broeck (1786-1836) was bekend als ‘arbeyder’. Jan-Gerards tweede zoon Petrus van den Broeck (1815-1895) was schoenmaker en trouwde in 1843. Diens eerstgeborene, Livinus van den Broeck (1844-1893), kwam aan de kost als kleermaker. Hij trouwde in 1877 en werd de vader van Peter Jules van den Broeck, Walters grootvader. Die stond aan het begin van de internationalisering van de familie. Hij liet ook veel sporen na, vooral correspondentie, wat het mogelijk maakte zijn leven uitvoerig te reconstrueren.

Peter Jules van den Broeck wordt geboren in de Kempense gemeente Lichtaart (bij Herentals) op 1 februari 1880. Dankzij de liefdadige materiële tussenkomst van Maria Caers, echtgenote van Lichtaarts arts en raadslid Petrus Joannes Luysterborghs, kan hij, opgemerkt als een pientere jongen, in 1892 als twaalfjarige aan een priesteropleiding beginnen aan het pas opgerichte Damiaaninstituut in Aarschot. Omdat missionarissen geacht worden Engels te spreken als ze uitgestuurd worden naar Engelssprekende missies, gaat hij in 1894 naar een college van de Aarschotse paters in Birmingham. Maar als korte tijd na het onverwachte overlijden van zijn vader (in 1893) ook zijn grootvader (in 1895) sterft, voelt hij zich verplicht zijn studie af te breken om zo spoedig mogelijk voor het gezin te helpen zorgen. Zijn weldoeners accepteren dat hij geen missionaris meer wil worden, maar dringen er toch op aan dat hij zijn opleiding afmaakt. Hij voltooit zijn studie in Birmingham in 1899. Tot groot ongenoegen van zijn leraren geeft hij dan te kennen niet naar het noviciaat te willen. Hij keert terug naar Lichtaart. Daar ervaart hij het leven als verstikkend eng.

Op zoek naar werk in de haven van Antwerpen en vervuld van ‘een onweerstaanbaar verlangen om de wereld te zien’ (zoals hij het later zelf in een levensbeschrijving stelt, p. 102), monstert hij aan op

een mooie zeilboot, als steward en kajuitjongen. Onbesuisd heeft hij een contract van drie jaar ondertekend, waar hij na drie dagen, al meteen onderweg naar Amerika, alweer spijt van heeft, omdat hij zich opnieuw gevangen voelt door verplichtingen.

De overtocht duurt honderdvijftig dagen en gaat via Kaap Hoorn naar de Amerikaanse westkust. Voor de Chileense kust trotseren ze een storm die twee weken aanhoudt en bij een van de vele incidenten slingert een reusachtige golf hem bijna van de boot af. (In 1952 – hij is dan 72 – schrijft hij in het Engels voor zijn oude legermakkers een verslag van de overtocht. Een vertaling ervan neemt Walter van den Broeck op in *Aantekeningen van een stambewaarder*, pp. 102-108.)

In San Francisco versiert hij een baan als schoonmaker en manuskript-van-alles in een ziekenhuis. Nog onzeker van zijn status als immigrant laat hij de boot en zijn contract in het geniep achter zich.

Een paar maanden later, in december 1899, biedt hij zich aan als vrijwilliger in het Amerikaanse leger. De Verenigde Staten steunen de Cubaanse opstandelingen die onafhankelijk van Spanje willen worden. Dan ontploft het Amerikaanse slagschip USS Maine in de haven van Havana. Vanaf 1 mei 1898 vechten de Verenigde Staten een korte oorlog uit met Spanje. Als onderdeel van hun zege krijgen de Amerikanen ook de Filipijnen in de schoot geworpen. Maar nu moeten zij op hun beurt afrekenen met de drang naar onafhankelijkheid van de Filipino's. Nog in december 1899, dus erg kort na zijn inlijving, komt de kersverse Amerikaanse soldaat Jules van den Broeck op de Filipijnen aan en hij raakt betrokken bij diverse aanvallen en schermutelingen, gelukkig zonder dat hij gewond raakt. Nog ruim twee jaar duurt de guerrillaoorlog. Dan nemen de Amerikanen met een list opstandelingenleider Aguinaldo gevangen in zijn geheime hoofdkwartier en komt er een einde aan de strijd. Korporaal Peter Jules van den Broeck krijgt eervol ontslag uit het leger op 30 juni 1901.

Ondertussen spreekt hij vlot Spaans en met groot succes legt hij de examens af voor de Amerikaanse Civil Service op de eilanden. Hij gaat aan de slag als assistent van de (Amerikaanse) Provinciaal Schatbewaarder op het eiland Panay. Niet veel later wordt hij zelf Provinciaal Schatbewaarder van Antique. In die functie ontmoet hij de mooie Dolores Vital, de oudste dochter van de overleden Felix Vital en zijn vrouw Rosa Garcia y Araneta, die hertrouwd is met de Spaanse

zakenman Baldomero Sola. Dolores is eigenlijk al verloofd met een Duitse mesties, maar haar stiefvader acht haar toekomst beter verzekerd door een liaison met de Belgische Provinciaal Schatbewaarder. Ze trouwen op 8 december 1904 (zij is dan twintig, hij vierentwintig), en in de provincie Iloilo, waar Jules dan Schatbewaarder is, wordt op 7 oktober 1905 hun zoon Robert Sidney van den Broeck geboren, Walters vader.

In *Aantekeningen van een stambewaarder* meent Walter van den Broeck te weten dat het huwelijk van Jules en de welopgevoede, aantrekkelijke, zelfbewuste en succesrijke Dolores vanaf het begin tot mislukken gedoemd was. (Hij baseerde zich daarvoor op latere contacten met Filipijnse familieleden; in 1977 probeerde hij zelf een correspondentie aan te gaan met de Filipijnse kinderen van Dolores.) 'Jij was vreselijk jaloers, en Dolores haatte de vele paperassen die je na kantoortijd mee naar huis placht te nemen. Wellicht haatte ze ook jou. Maar van haar zoontje, daar hield ze van, en daarom bleven jullie bij elkaar.'²

In 1909, tien jaar na zijn vertrek uit België, gaat Jules met zijn zoontje op bezoek bij de familie in de Kempen. Hij bevestigt in hun ogen hoe geslaagd hij is in het leven, maar hij maakt zich toch ook zorgen over zijn afwezigheid in het mondaine milieu op de Filipijnen. In 1911 verhuist het gezin naar Tagbilaran, de hoofdstad van de provincie Bohol. Daar wordt op 12 maart 1911 Gracia Helena geboren, later Walters extraverte tante H  l  ne, ook 'tante Leen' genoemd.

Tijdens een van Jules' lange inspectietochten door de provincie gaat Dolores een relatie aan met Joaquin Luna, al jaren verliefd op haar, ondertussen gouverneur van Bohol en dus overste van Jules. Daardoor vermag hij er niets tegen in te brengen. In het huis waar zoveel sociale gelegenheden de sfeer bepaalden, vertroebelt de verstandhouding. Een tweede dochter, die in 1912 geboren wordt, Emily, kan volgens Jules niet van hem zijn en hij besteedt het kind uit bij een Amerikaans gezin. (Pas negentien jaar later zullen moeder en dochter elkaar weerzien.) Jules neemt ontslag als ambtenaar en treedt als boekhouder in dienst bij een Japanse zakenman. Dan vraagt hij de echtscheiding aan. Eerst brengt hij zijn oudste twee kinderen kort onder bij een vriend en hij vertelt ze dat hun moeder aan malaria overleden is.

Later in 1912 plaatst hij ze op kostscholen in België. Robert, dan zeven, komt in het Instituut Everaert (van de gebroeders Everaert) in Kapelle-op-den-Bos terecht (het huidige Sint-Godelieve-Instituut), en Gracia Helena, nog geen jaar oud, bij de ‘Zusterkens van Liefde’, het Pensionat Notre Dame de Gaverland, in Melsele, waar ze, zo jong nog, slechts wordt aangenomen doordat een zuster uit een invloedrijke familie voor haar borg staat (maar kleinzoon Walter achtte het niet minder waarschijnlijk dat grootvader gewoon royaal zijn portefeuille getrokken had). Zelf keert Jules vervolgens terug naar de Filipijnen. Om zijn leven in dat land af te sluiten, misschien?

Dolores (toneel, 2019)

Bij het begin van de opvoering stellen de acteurs zichzelf voor en het personage dat ze gaan spelen: Peter Jules vanden Broeck (grootvader spelde zijn naam zonder de spatie tussen ‘van’ en ‘den’), schatbewaarder van Bohol, dan 31 jaar oud, zijn vrouw Dolores Vital y Garcia, dan 28 (hier schelen ze niet vier maar drie jaar in leeftijd), en haar minnaar Joaquin Luna, volksvertegenwoordiger van de provincie La Union, 38. We schrijven Tagbilaran, hoofdstad van de Filipijnse provincie Bohol, december 1911. Peter Jules is met het Amerikaanse leger op de Filipijnen terechtgekomen en is er gebleven. Zeven jaar is hij getrouwd met Dolores, ze hebben twee kinderen, Robert (die hij Bobby verkiest te noemen), vijf jaar oud, zegt de acteur (in werkelijkheid was Robert op dat ogenblik al zes), en Gracia Helena (voor Jules: Grace), negen maanden. Al bijna zo lang als Dolores getrouwd is met Peter Jules heeft ze een verhouding met Joaquin.

Peter Jules, de correcte, precieze en plichtsbewuste schatbewaarder, die zeer goed kan tellen en cijferen, is met de twee kinderen afgereisd voor een bezoek van vijf maanden aan zijn zagezegd stervende moeder in België, die haar twee kleinkinderen nog eens wil zien. Voor Dolores en Joaquin is de kust veilig, ze kijken uit naar heerlijke ontmoetingen. Zij is zes maanden zwanger van Joaquin. Peter Jules heeft ze verteld dat ze nog maar drie maanden zwanger is (omdat hij voordien op inspec-

tietocht was). Bij zijn terugkeer uit België zal ze hem zeggen dat de baby te vroeg geboren is. Onverwacht verschijnt Peter Jules echter opnieuw ten tonele, zagezegd om nog wat zaken af te handelen. Hij laat Joaquin weten dat hij ontslag genomen heeft als ambtenaar en bij zijn terugkeer in dienst zal gaan als postmeester. Het is vanaf het begin duidelijk dat hij afweet van de verhouding van zijn vrouw met Joaquin en dat hij met al zijn geregeld een zekere bedoeling heeft.

Vier maanden later is de baby Emilia geboren. Dolores vertelt haar minnaar dat ze haar man haat. Haar eerste kind heeft ze vanuit een zeker plichtsgevoel ter wereld gebracht, het tweede nadat hij haar verkracht had. Terwijl buiten schermutselingen aan de gang zijn, duikt plotseling Jules weer op, veel vroeger teruggekeerd dan verwacht, zagezegd om op tijd te zijn voor de geboorte van zijn dochter. Hij blijkt ook al veertien dagen lang weer in het land te zijn. Nu rekent hij Dolores en Joaquin voor dat de veel te vroeg geboren en toch forse baby niet van hem kan zijn. Hij heeft zijn beide kinderen in België op kostscholen ondergebracht (en voor de piepjonge Gracia Helena heeft hij dat met 'een liefdevolle donatie van mijnentwege' klaargespeeld, zegt hij), en de familie laten verstaan dat Dolores overleden is. Hij biedt zijn vrouw echtscheidingspapieren aan, waarin vermeld is dat de kinderen in België aan hem toegewezen zullen worden. Ook vertelt hij Dolores nu dat hij ontslag heeft genomen als ambtenaar om als postmeester aan de slag te gaan. Hij is bereid alles weer ongedaan te maken als Dolores hem naar België zou volgen, hoewel zonder de baby, maar dat wil ze niet.

Zes maanden later is de scheiding van tafel en bed voltrokken. Peter Jules heeft net ontslag genomen als postmeester en staat klaar om definitief naar België te vertrekken. In een laatste gesprek met Joaquin geeft hij toe dat zijn huwelijk een vergissing was, opgedrongen door de stiefvader van Dolores, maar ook dat hij door het overspel van zijn vrouw gekrenkt is in zijn eergevoel. Volgens hem neemt Joaquin om zijn Filipijnse tweederangspositie wraak op de Amerikaanse overheersers door de vrouw van een Amerikaans ambtenaar zwanger te maken,

terwijl die ambtenaar als de zoon van een arme Lichtaartse kleermaker geen echte status in te brengen had. Even lijkt er een zekere onderlinge verstandhouding tussen de rivalen te ontstaan als hij concludeert: ‘We zijn allebei maar mensen.’

Maar dan slaat Peter Jules hard terug. Hij gooit Dolores voor de voeten dat Joaquin niet zal scheiden van zijn vrouw, omdat ze ziek is en omdat hij zich in het vooruitzicht van de verkiezingen geen schandaal kan permitteren; hij heeft zijn vrouw zelfs nog niet eens gesproken over zijn verhouding en vaderschap. Dan blijkt dat Peter Jules Emilia heeft ontvoerd om ze onder te brengen bij een Amerikaans kinderloos gezin. Finaal haalt hij uit in het Lichtaarts om zijn verbittering en minderwaardigheid te overstemmen.

In de epiloog vertellen de acteurs, opnieuw uit hun rol gestapt, hoe het hun personage verder vergaan is. Na de dood van Joaquins vrouw in 1914 reisde Jules weer naar de Filipijnen om zijn echtscheiding definitief te regelen. Joaquin en Dolores trouwden en kregen nog vier kinderen. Misschien voorkwam de uitgebroken Eerste Wereldoorlog, waardoor Peter Jules inderhaast terugkeerde naar België, dat hij de uitbestede Emilia nog terug aan haar ouders bezorgde.

Peter Jules stierf in 1958, toen hij 78 was, aan keelkanker (wordt hier gezegd). Van Joaquin is geen sterfdatum bekend (wordt hier gezegd; hij overleed in 1937). Dolores overleed in 1978, ze was 92. Haar kinderen hebben hun hele leven een moeder gemist, meent de actrice die haar gespeeld heeft, en daar voegt ze een merkwaardige, erg persoonlijk klinkende uitspraak over Robert en Gracia Helena aan toe: ‘Ze leefden lang en maakten al wie hun liefhad ongelukkig.’

Het is duidelijk dat Walter van den Broeck fictie en werkelijkheid van elkaar wilde scheiden. De werkelijkheid die hij hier voorstelt, is duidelijk de zijne. Zoals de acteurs afstand nemen door in en uit hun rol te stappen, zo neemt de auteur enige distantie tegenover de historische feiten. In deze fictionalisering omschrijft Van den Broeck zijn grootvader Peter Jules als een emotieloze, berekenende, wraakzuch-

tige en wrede man, die in de maatschappelijke context van de Filipijnen, zelfs in zijn functie met enig aanzien, reageert vanuit een sterk sociaal minderwaardigheidsgevoel. Zo krijgt het verhaal over passie en bedrog ook een sociale dimensie. Toch heeft hij de werkelijkheid niet geforceerd: ‘Ja, mijn opa was een bangelijk nuchtere, verkillend emotieloze en berekende man. Stipt. Correct. Bekrompen. (...) Maar het was ook een vileinig manneke.’³

Als de Eerste Wereldoorlog uitbreekt haalt Jules, spoorslags teruggekeerd uit de Filipijnen, de kinderen in België op maar dat gaat niet zonder moeilijkheden: de broeders zijn met Robert gevlucht en vader Jules vindt hem pas na drie dagen terug. Dan mag hij de Schelde niet meer over om Gracia Helena op te halen. Slechts door een tussenkomst van zijn broer Lowie, een militair, slaagt hij daar toch in. Overzee vluchten kan niet meer, de laatste boot blijkt vertrokken. Dan besluit Jules met zijn kinderen, zijn achttienjarige zus Régine en zijn moeder te vluchten naar Frankrijk. Eerst komen ze in Montluçon (in de Auvergne) terecht, na twee weken vinden ze onderdak in een tweekamerhuis in Domérat, in de buurt van Montluçon. (Het verhaal van de vlucht per trein door Frankrijk verwerkt Walter van den Broeck in *362.880 x Jef Geys* – 1969 – maar hij schrijft het daar toe aan senator Van Riet en zijn gezin. Hij vat het ook nog eens samen in het stuk over ‘tante Leen’ in *Niets voor de familie* – 2019.)

In Domérat biedt burgemeester Duchaud Jules tijdelijk werk aan op het gemeentehuis, hoofdzakelijk om de vluchtelingen te registreren. De vrouw van de burgemeester, kinderloos, ontfermt zich over de kleine Gracia Helena, en raakt zo door haar vertederd dat zij en haar man vragen of Jules zijn dochter niet voor adoptie wil afstaan.⁴ Later kan Jules aan het werk in een bedrijf dat speciaal glas en lenzen produceert. Voor zijn kinderen is hij een uiterst strenge en veel-eisende vader, herinnert Gracia Helena zich. Van Robert verwacht zijn vader dat hij zijn Spaans onderhoudt, maar daarnaast ook het Frans, Engels en Nederlands machtig is. ‘Het kind was geen talenwonder, maar dat belette niet dat alles er letter voor letter, woord voor woord in werd geslagen. Dat “geslagen” moet ook letterlijk worden genomen. Het gebeurde met twijgen, die hij tijdens hun zondagse wandeling, samen met grootmoeder en tante Regina naar het nabu-

rige Crevant, door zijn zoon zelf liet uitkiezen en snijden.⁵ Daarover rapporteert Hélène later: ‘Hoe mijn broer dat allemaal moest klaren? Met slaag. Met veel slaag. Spelen na schooltijd was er niet bij en als straf werd hij zeer dikwijls zonder eten naar bed gestuurd. Maar voor mij als klein kind (ze is vijf en een half jaar jonger, J.B.) was dat heel erg. En wat nog erger was: mijn broer waterde nog in bed en ik moest altijd horen: uw klein zusterken doet dat niet en gij, zo’n grote vent doet dat wel! En dan vielen er weer slagen en slagen. Mijn god, nu ik al zo oud ben doet het me nog steeds pijn mijn broer te zien slaag krijgen en te horen huilen’ (Van den Broeck Hélène 2010, 21).

Dat mededogen werkt haar hele leven door. ‘Ze heeft nooit veel vriendschap van haar broer gekregen en hij is ook een paar keer zeer onvriendelijk tegen haar geweest, maar wegens de pijn die ze hem had zien lijden had ze hem alles vergeven.’⁶

In 1979, als Robert zijn gevorderde leeftijd aanvoelt, wil hij graag nog eens naar Domérat reizen. Van 28 april tot 1 mei bezoekt hij met zijn vrouw Elly, Walter en zijn vrouw Eliane en zijn zus Elvire en haar man Ken er de plekken waaraan hij zoveel herinneringen koestert. Ze ontmoeten er ook drie oude klasgenoten van Robert, bij wie hij nog altijd bekendstaat als ‘un garçon colérique’. Een verslag van de reis neemt Walter van den Broeck op in zijn roman *Het gevallen baken*.⁷

In 1919 keert het gezin vanuit Frankrijk terug naar België. In Antwerpen vindt Jules werk bij de repatriëring van Amerikaanse soldaten. Zoon Robert, nauwelijks veertien, kan aan de slag als loopjongen en manusje-van-alles. Iets trekt Jules echter terug naar Domérat. In de zomer van 1921 gaat hij er een maand opnieuw naartoe, hopen de weduwe van de bakker, die levendig in zijn herinnering was gebleven, tot een huwelijk te verleiden. Maar zij blijkt al hertrouwd te zijn. Verschillende onderkomens in Antwerpen laten om diverse redenen te wensen over. Met zijn twee kinderen verkiest Jules dan maar terug naar de familie in Herentals te verhuizen.

In het nabije dorp Olen breidt de Société Générale de Métallurgie de Hoboken, het bedrijf dat er bichromaat voor gebruik in de elektrochemie produceert, uit met een radiumafdeling. Ook bouwt ze een tuinwijk van 250 woningen voor het kader en de arbeiders, met voor die tijd en omgeving uiterst moderne voorzieningen. Met zijn talenkennis kan Jules er in 1922 aan de slag in het radiumlabo, zoon

Robert als klusjesjongen. Jules ontmoet er een Amerikaan, Koenig, en die blijkt een zekere Conrow te kennen, Jules' voorganger als Schatbewaarder op de Filipijnen, ondertussen een hotemetoot bij de New Yorkse douane. Jules' hart ligt nog steeds in Amerika en als Conrow hem een nieuw leven voorspiegelt, concreet met een openstaande baan als boekhouder, laat Jules de fabriek voor wat ze is en maakt hij in het najaar van 1923 opnieuw de overtocht met zijn twee kinderen. De beloofde baan blijkt dan echter niet meer vacant. Op Ellis Island worden ze opgevangen door een geestelijke, die voor hen een benedenhuis heeft gevonden bij een Belgische slager; ze staan niet echt op straat.

Weer moeten ze het echter redden met een opeenvolging van onbestendige baantjes: Jules als kok in een krankzinnigengesticht of als gerant van een snackbar voor taxichauffeurs, Robert als oppasser in het gesticht, als liftboy... Grace moet om praktische redenen naar een pensioonaat in Tarrytown, maar daar is ze erg ongelukkig en ze wil er weg. Eerst komt Grace alleen, onder de hoede van de kapitein van de Mongolia, terug naar België, en ze wordt ondergebracht bij een oom en een tante. Nadien – in 1924 – keren ook grootvader en Robert ontgoocheld terug. Met hangende pootjes gaan ze opnieuw aan het werk in de fabriek, ondertussen uitgebreid met een koperraffinaderij en met het vooruitzicht op een nog uit te bouwen kobaltafdeling.

Jules' onrust kent geen grenzen. Na een tijd neemt hij nog maar eens ontslag in de fabriek om een kippenkwekerij op te zetten. Die doekt hij toch weer op, nogmaals klopt hij aan bij de fabriek. Deze keer slaagt hij er ook in voor zijn zoon een baan als elektricien en een huis in de tuinwijk te reserveren. De roep van Amerika blijft onverminderd nagalmen. In 1948, als hij 68 is, besluit hij in St-Cloud in Florida in een gemeenschap van oud-strijders te gaan wonen. Twee jaar later gaat zijn kleinzoon Jules hem achterna. Zijn grootvader bezweert hem dat hij de Amerikaanse nationaliteit moet verwerven en er in het leger gaan. Door de oorlog die dan in Korea woedt, zint dat de kleinzoon niet; hij heeft andere plannen. Een tijdlang wonen ze nog samen in El Paso. In 1958 overlijdt grootvader Peter Jules van den Broeck aan slokdarmkanker in Denver, Colorado, in het ziekenhuis voor oud-strijders waar hij naartoe gegaan was om zijn maagklachten te laten behandelen. Hij wordt er begraven op het militaire kerkhof.

Als kind volgt Robert Sidney zijn vaders voetsporen, maar naarmate hij als jonge man zelfstandiger optreedt, laat de verstandhouding meer te wensen over. Vader Jules meet zijn eigen vorderende leeftijd af aan het succes dat zijn knappe zoon, met het ietwat exotische uiterlijk, bij de meisjes heeft. Overtreedt Robert weleens bewust de strenge uitgaansregels, dan moet hij in het kippenhok overnachten. Door herhaalde ruzies neemt Robert het besluit apart te gaan wonen in Antwerpen. Hij rolt er van de ene baan in de andere, in hoofdzaak als elektricien, tot hij in 1926 een oproepbevel ontvangt voor zijn uitgestelde legerdienst. Vanuit de kazerne in Vilvoorde wordt hij met het Belgische Bezettingsleger in Duitsland uitgezonden naar Aken. Daar ontmoet hij in het voorjaar van 1927 in een ijssalon Ella Ell, dochter van een *Justizbeamter*, ongetrouwde moeder van Gustav, een zoontje van vier, van een Belgische militair. Voor Robert vormt dat geen bezwaar, zozeer is hij door haar ingenomen. Ze spreken af voor later.

Op 31 augustus 1927 zwaait Robert af uit het leger. Zijn vader heeft voor hem een baan als elektricien in de Olense fabriek besproken. Met Kerstmis 1927 betreft grootvader met zijn twee kinderen het huis nr. 363/132-Boekel, dat hij heeft gereserveerd. Dat wordt later Koperstraat 45. Op 17 januari 1928 komen Ella en Gustav met de trein naar België en op 21 januari trouwen Robert en Ella in Herentals. De terugreis met de trein van Herentals naar Olen, vijf kilometer ver, noemen ze hun huwelijksreis. Ook zij nemen hun intrek in het huis: Robert, Ella en Gustav (later Gustaaf, roepnaam Staf) bezetten de voorplaats en de kelderkamer, grootvader Jules en dochter Héléne (zoals ze zich voortaan laat noemen, omdat ze als 'Grees' bespot wordt) de woonkamer, de keuken en de twee opkamers. Elly (zoals Robert haar gaat noemen) kookt voor de twee gezinnen. Door de spanningen tussen Jules en zijn zoon Robert valt het samenleven niet gemakkelijk. Het wordt helemaal onhoudbaar als op 3 november 1928 Jules jr. geboren wordt. Op 1 januari 1929 gaat Jules met Héléne toch weer elders wonen. In 1931 trouwt Héléne met Charles Wouters. Hun enige zoon Hugo zal later faam verwerven als de dichter Hughes C. Pernath.

In 1932 verneemt Robert via een missionaris dat zijn moeder niet gestorven is en dat ze contact met hem zoekt. Tussen zoon en moeder, en ook met haar jongste dochter Aida (die later bekendheid ver-

werft als de actrice Taita Sari), ontspint zich een emotionele correspondentie. (De brieven uit de Filipijnen heeft Walter van den Broeck opgenomen in *Aantekeningen van een stambewaarder*, pp. 213-229). Moeder en dochter vragen Robert en Elly herhaaldelijk en met aandrang opnieuw naar de Filipijnen te komen en daar werk te vinden. De correspondentie stemt Robert zwaarmoedig. Hij gaat niet in op het voorstel en om onduidelijke redenen – wellicht om een verscheurende keuze te ontlopen – maakt hij in het najaar van 1933 een einde aan de stroom brieven.

Een hernieuwd verzoek volgt in 1937, als de man van Dolores, Joaquin Luna, is gestorven en ze hopen dat Robert hen nu zal komen helpen. Ten slotte komen in Olen tussen 1970 en 1972 nog meer brieven aan, de eerste van Aida, met daarin in een beverig handschrift een zin van de 86-jarige Dolores, waarin ze nog eens haar diepe liefde uitspreekt voor haar zoon. Robert, dan zelf 65, is er erg door aangedaan. Uit een nog latere brief vernemen ze van een andere dochter van Dolores dat Aida op 9 juni 1973 is gestorven aan mondkanker. Ook Walter probeerde in 1977 contact te leggen om zekere familie zaken opgehelderd te zien (hoofdzakelijk de geschiedenis van Dolores' verhouding en latere huwelijk met Joaquin Luna), maar 'op mijn schriftelijke vragen aan haar Filippijnse kinderen kwam nooit een ècht antwoord'.⁸

Op 6 april 1938 wordt in het gezin van Robert en Elly dochter Elvire geboren. Dat was niet gepland, want Robert, die met zijn oor aan het nieuwe radiotoestel plakte, voorzag dat de spanningen in de wereld op niets goeds zouden uitlopen. In 1939 wordt hij gemobiliseerd, maar als vader van drie kinderen (Elvire was dus toch wel gelegen gekomen) mag hij na zes maanden opnieuw naar huis. Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog wil grootvader Jules met het gezin van zijn dochter Hélène proberen Dieppe te bereiken. Zoon Robert vlucht met zijn gezin en enkele burensamen naar het westen. Ze bereiken Poperinge, vervolgens Nieuwpoort en ten slotte Mariakekerke aan de Belgische kust. Dan merken ze dat vluchten geen zin heeft gehad, de Duitsers zijn gewoon overal. Na drie weken zijn ze weer thuis. Zoon Gustaaf is opgeroepen voor de dienst en met de trein naar Frankrijk vervoerd, naar Bordeaux en Toulouse en dan verder in de richting van de Spaanse grens. Op 10 augustus 1940 komt

hij na een lange terugreis van drie dagen weer in Olen aan. Hij heeft een oorlogsdagboek van zijn oproeping bijgehouden. Walter van den Broeck neemt het op in *Aantekeningen van een stambewaarder* (pp. 251-259).

Die zomer is moeder Elly opnieuw zwanger – de ‘verbeterde’ methode van Ogino-Knaus voor de berekening van de vruchtbaarheid en de noodzakelijke periodieke onthouding, die Robert meende te kunnen gebruiken, is onbetrouwbaar gebleken. Omdat Elly vreest dat zij de schuld zal krijgen voor ook deze ongewenste zwangerschap wordt er even aan abortus gedacht, waarvoor de hulp van tante Héléne in Antwerpen zou worden ingeroepen. Maar daar zien ze toch van af. Op 28 maart 1941 wordt Walter Stefaan Karel van den Broeck geboren (diezelfde dag waadt in het plaatsje Rodmell in Zuid-Engeland Virginia Woolf met haar zakken vol keien de rivier de Ouse in). Charles Wouters, de man van zijn vaders zus, tante Héléne, zou Walters peetvader zijn (vandaar zijn voornamen Walter Stefaan *Karel*), maar hij komt niet opdagen op de doopplechtigheid ‘omdat hij geen nieuw kostuum had’.⁹

De oorlogservaringen zijn Walter, hoe pril toen ook, altijd bijgebleven. ‘Ik was een bang en angstig kind. Die oorlog, dat bomalarm, drukte loodzwaar op mij. (...) (V)oor de peuter die ik toen was, betekende het: ’s nachts uit je warme bedje worden gehaald en dan moeten verhuizen naar een kille kelder. Je weet niet wat je overkomt. Je bent voortdurend bang’ (Hendrickx 1986). Nadien zingt zijn moeder hem in slaap met het kinderliedje ‘Hänschen klein’. Voorts maakten ook beelden van een vlucht, met overnachtingen in een schuur en een garage, met het geluid van ratelende machinegeweren in de verte, deel uit van zijn herinneringen. En een bom die in de Koperstraat viel, ‘in de tuin van Rik Leten’, gelukkig met alleen maar materiële schade.

Met de geboorte van Walter is het gezin nu compleet, maar niet voor lang. Zoon Jules, die zowat elke denkbare kinderziekte doorgemaakt heeft en daardoor moeders lieveling is geworden, ervaart het leven in Olen als te eng en zonder uitzicht. In 1950, als jonge twintiger, vertrekt hij in het spoor van zijn grootvader naar Amerika, eerst naar Florida, waar zijn grootvader dan woont. In zijn brieven belooft hij maand na maand dat hij terug naar huis komt, maar pas zestien

jaar later, in 1966, keert hij voor het eerst terug – en voelt zich dan totaal vervreemd van Olen en zijn familie. ‘Ja, na vijftien opeenvolgende jaren mijn belofte niet gestand te hebben gedaan keerde ik terug naar huis om de grootste groep van vreemdelingen te ontmoeten die ik ooit in vijf minuten tijd ontmoette en nog zal ontmoeten. Zaventem 1966.’¹⁰ Al die tijd, en nog lang nadien, zal hij voor iedereen de grote afwezige in het gezin blijven, wiens voorziene terugkeer niet alleen voor veel opluchting zou zorgen, maar ook de verwachting zou inlossen dat hij zou afrekenen met vele, vooral financiële zorgen die het gezin in de loop van de jaren doormaakt.

In tegenstelling tot zijn grootvader, vader en broer was Walter van den Broeck eerder honkvast van aard. Hij was er niet op uit om te reizen, hij hield van zijn vertrouwde omgeving. Het ging niet om nationaal patriotisme of chauvinisme, niet om gehechtheid aan een land of een streek (geregeld wil hij het clichébeeld van de landelijke Kempen met de hutjes op de heide aan de werkelijkheid toetsen en corrigeren), wel integendeel: het was de verbondenheid met de directe omgeving. Enkele keren in zijn werk laat hij de uitspraak vallen ‘dat je geen patriot van je vaderland bent, maar wel van een dorp, een straat, een huis’ (en hij herhaalde hem tot in *Dolores*). Van die verbondenheid is zijn werk doordrongen, met *Brief aan Boudewijn* en *Een lichtgevoelige jongen* als meest sprekende voorbeelden.

HOOFDSTUK 2

Dat hij er niet meer tegenop kan, sire

Het gezin heeft het niet breed. Moeder Elly valt de opdracht te beurt per *quinzaine* de eindjes aan elkaar te knopen. Een van de vele oorzaken van ruzies tussen vader en moeder is geld en de manier waarop het besteed wordt. Beledigingen en verwijten vliegen heen en weer, over moeder die het beste wil voor haar gezin en daarvoor wil betalen, en vader die op zondag graag chic uitgedost de gulle klant uithangt in de cafés in Herentals. Als kind lijdt Walter erg onder de ruzies. Nadat Jules naar Amerika is vertrokken en Staf getrouwd is en het huis uit is gegaan, terwijl zus Elvire er zich onaangedaan door toont, voelt hij de last op zijn prille schouders rusten om door omzichtig gedrag ruzies, die hij vreest uit te zien lopen in lijfelijk geweld, te voorkomen. ‘Bang is hij dan (...), want hij houdt van vader, omdat hij zo knap en sterk is en omdat hij dromen kan als geen ander in de cité. Maar na moeders woorden haat hij hem om zijn egoïsme. Maar hij houdt ook van moeder, omdat ze de liefste is van de hele wereld, en hem tegen alle onheil in bescherming pleegt te nemen. Maar na vaders verwijten haat hij ook haar, omdat ze met geld smijt.’¹¹ In dagdromen waarin het gezin zich graag vermeit, winnen ze een bom geld met de voetbaltoto of zien ze zoon Jules met koffers vol geld terugkeren uit Amerika. De spanningen in het gezin hebben invloed op de ontwikkeling van de jongen met het grote verantwoordelijkheidsgevoel. In *Crossroads* (2021) zegt de verteller: ‘Wegens ongeregelde heden aan het thuisfront heb ik mijn puberteit overgeslagen. Ik had er geen tijd voor omdat ik thuis voortdurend als scheidsrechter op moest treden tijdens ouderlijke ruzies’ (p. 63). Het vaakst kiest hij partij

voor moeder, omdat ze hem zo koestert, hoewel ze soms ook al te bezorgd is, als ze hem veel te dik aankleedt, bijvoorbeeld – hij is ‘overbemoederd’, zegt hij (Hendrickx 1986).

Het leven in de cité in de jaren veertig en vijftig van de vorige eeuw was niet gemakkelijk. Toch dacht Walter van den Broeck eraan terug met veel mededogen en warmte en aanhankelijkheid. Het leverde hem de grondstof voor een flink aantal van zijn toneel- en proza werken, waarin hij ook wijst op de weerbaarheid en de kracht die uitgingen van dat leven en van de mensen in dat leven. ‘Het magische woord daar was: lotsverbondenheid’ (Hendrickx 1986).

In 1972 vraagt uitgever Etienne Bongaerts van het Herentalse huis-aan-huis-blad *Het Kempenland* of hij niet wekelijks een stukje kan leveren met herinneringen of anekdotes uit zijn leven in de Kempen. Het wordt een gelegenheid, honderd zestig afleveringen lang, om in het verleden te verdwalen en mensen en gebeurtenissen en gebruiken van de totale vergetelheid te redden.

In zijn vijftiende bijdrage vraagt hij zich af of zijn stukjes wel gelezen (en geapprecieerd) worden. Hij woont dan al in Turnhout, waar het blad niet verspreid wordt en hij dus ook niet de reacties kan peilen. Omdat zijn eenendertigste verjaardag eraan komt, vraagt hij zijn welwillende lezers een kaartje te sturen. ‘Ik heb mijn brievenbus laten vergroten, zorg jij ervoor dat ik geen nutteloze kosten heb gedaan.’¹² ‘Tot mijn trots en verbazing pulde mijn brievenbus de volgende dagen uit van de verjaardagskaarten en brieven met... herinneringen!’ schrijft hij in de inleiding van de selectie van 57 afleveringen die in 2013 verschijnt als *Leef met me mee*, een uitgave van de Heemkring De Linde in Olen, ter gelegenheid van de viering van honderd jaar Sint-Jozef-Olen. In dat boek vertelt hij ook dat hij na een interview met zanger Marc Dex de tekst voor diens liedje ‘Mariachi’s’ (1971) schreef.¹³ (Mariachi’s zijn Mexicaanse straatmuzikanten die je kan inhuren om een boodschap over te brengen.) Het liedje gaat over ene Olgita Sequieros – dat was de Mexicaanse vrouw van zijn broer Jules.

In die tijd had hij zich al voorgenomen ooit een boek over de Koperstraat te schrijven, en met het optekenen van die flarden herinneringen legde hij daar de basis voor. Die ‘niemendalletjes, haastige notities, geheugensteuntjes, tijdsdocumentjes zonder enige letterkundige pretentie’¹⁴ vormen de basis, ‘het puin’ (schrijft hij in de

opdracht van *Leef met me mee*), waaruit later *Brief aan Boudewijn* zal voortkomen. In *Leef met me mee* werden ook foto's afgedrukt; zo komen letterlijk vele figuren uit de cité in beeld die in *Brief aan Boudewijn* figureren, het eigenlijke boek over de Koperstraat – en veel daaromheen.

***Brief aan Boudewijn* (proza, 1980)**

De dagdromen waaraan het gezin zich vaak overgeeft, gaan over plotseling veel geld hebben, misschien door de terugkeer van de rijk geworden zoon Jules, misschien door de een of andere uitvinding waar vader geregeld op zit te broeden (een colaflesje met een ingebouwd strootje, een lucifer met twee 'solferkoppen'...). Maar vaak ook stellen ze zich voor hoe koning Boudewijn op een dag onverwacht voor de deur zou staan en hoe ze hem dan zouden ontvangen. In *Brief aan Boudewijn* heeft Walter van den Broeck zo'n bezoek gerealiseerd maar het ver boven de anekdotiek uitgetild. In werkelijkheid bezocht koning Boudewijn de fabrieken van de Société Métallurgie de Hoboken in Olen op 2 december 1953, maar zijn jonge gids Walter stelt als datum zaterdagmiddag 12 augustus 1950 voor, een paar dagen nadat Boudewijn als gevolg van de koningskwestie tot regent van België is benoemd en hij de bevoegdheden van zijn vader Leopold III tijdelijk (tot aan zijn meerderjarigheid en feitelijke kroning op 17 juli 1951) heeft gekregen. Het is de bedoeling van de auteur de koning de werkelijkheid te tonen zoals ze is, niet zoals ze doorgaans wordt opgekalefaterd als hij langskomt, zodat ze altijd onecht aan hem wordt gepresenteerd. Bijvoorbeeld: 'Tijdens een bezoek aan een Kempense fabriek stapte u uit en keek u recht op een stralend gazon met hier en daar een jeugdig berkje. De werklieden wisten echter al jaren dat kilometers in de omtrek van die fabriek niet één enkel grassprietje kon groeien, wegens de uitwasemingen van het bedrijf.

Daags tevoren hadden uw specialisten met grote vrachtwagens vele vierkante meter gazon-op-kippegaas aangevoerd, en hem over de verschroeide aarde uitgerold. De berkjes had

men op een nabijgelegen heide geroofd en in het gras geplant, hopen dat de blaadjes fris zouden blijven tot na uw vertrek. (...)

Waar wijst dit alles op? Dat zowel uw omgeving als wijzelf niet wensen dat u met onze werkelijkheid wordt gekonfronteerd. Waarom mag dat niet? Wat vrezen wij? (...)

Door dat afschermen van de realiteit hebt u van ons, zoals wij van u, slechts een beeld' (p. 34).

Daarom gidst de jonge Walter – dan negen jaar oud – de koning incognito door zijn leefwereld van toen. 'Ditmaal moet u van onze blote werkelijkheid worden doordrongen. Geen kamoeflage dus' (p. 39).

Hij leidt hem door de straten van de cité, waar 'heidens getint werkmansvolk' woont (p. 49), en toont hem het schooltje, de kerk, de begraafplaats, cinema De Vrede, het KAJ-lokaal, de meisjes- en de kleuterschool, de winkels (snoep, groente en fruit, schoenen, textiel, potten en pannen, wasserij, slagerij) in de Welvaartstraat en op de Lichtaartse Steenweg, de Lee-manslaan met de chiquere woonhuizen, de arbeiderswijk, het voetbalveld, ten slotte de Koperstraat. Eerst portretteert hij nog de burens in hun deel van de Koperstraat, dan loopt hij met zijn gast binnen in het nummer 45, waar de kleine Walter met zijn gezin woont, met de voortuin, de tuin, al de kamers, de achterbouw (met in 'tkolenkot' de oude zwarte fiets van opa, die een belangrijk verhaalelement zal worden in *Een lichtgevoelige jongen*) en het toilet. 'Zó was het, sire. Met die kaarten hebben wij destijds moeten spelen.

In tegenstelling tot wat men u heeft verteld en/of getoond: dit is niet alleen de vuilnisbelt waarop wij onze reumatische jeugd hebben gesleten, de sompige teelaarde die onze wortels maar niet loslaten wil, maar ook het beste wat ons ooit te beurt is gevallen, maar dat men toen, blijkbaar om uw esthetische en andere gevoelens te ontzien, voor u verborgen heeft menen te moeten houden' (p. 39).

Uit de presentatie spreekt een grote afhankelijkheid aan het leven in de cité, aan de zelfbeschikking, de zelfredzaamheid, de tolerantie, de solidariteit, de gemoedelijke eenvoud in

kleinschaligheid, aan het sterke 'wij-gevoel' dat er heerst, ook al zijn er weleens spanningen en wordt er soms op de vuist gegaan, ook al sterft een meerderheid van de mensen te vroeg aan kanker. 'Van opgelegde wetten en reglementen wordt in de cité niet hoog opgegeven. Niet omdat men ze overbodig vindt, maar omdat ze opgelegd zijn door instantiën van buiten, die zich hier hoogstzelden of helemaal nooit vertonen. (...) Al die vreemde ordehandhavers worden hier als pottekijkers beschouwd. Men verkiest de onderlinge geschillen zelf te regelen' (p. 114).

Ook het standenverschil wordt duidelijk in kaart gebracht, en hoe de kleine Walter zich daarvan bewust geworden is, bijvoorbeeld bij 'het tennisveld van de heertjes', waar ze 'geheel in het wit, paraderen'. 'Walter staat hier wel eens (...) gefascineerd toe te kijken', en als een bal over de omheining vliegt, slooft hij zich uit om hem te vinden en terug te gooien. 'De trots die hij daarbij voelt slaat in het naar huis rijden om in vage spijtgevoelens, want nu al weet hij dat hij nooit ofte nooit bij dat soort mensen zal horen' (p. 93).

Tegen de fabrieksdirecteuren en 'de heertjes' en hun leven (en hoe ze eruitzien en hoe ze bewegen) kijkt hij op als waren het acteurs in een film. 'O wat voelen zij zich toch goed in deze wereld, waarin zij een bevoorrechte plaats bekleden en die daarom onveranderd moet blijven.

En elke schuwe werkmansgroet bevestigt hen in hun gevoel van meerderwaardigheid' (p. 100).

Waarom richt de kleine Walter zich tot de koning? Wat wil hij de koning allemaal vertellen en vragen? Of Boudewijn er niet voor kan zorgen dat vader wat meer verdient in de fabriek, zodat het gekrakeel over te veel geld uitgeven zou ophouden. En: 'Dat hij er niet meer tegenop kan, sire. Dàt wil hij u zeggen, want met Jules weg en binnenkort ook broer Staf blijft hij alleen over om dat woordgeweld op te vangen' (p. 229). Elke keer als er een ruzie losbarst is hij geneigd zich te gaan verschuilen in zijn kamertje, met als soelaas de gedachte dat de koning hem zou komen ophalen uit zijn verschansing. In een van zijn vele dagdromen komt de koning inderdaad de kleine Walter weg-

halen uit het gezin om hem te verlossen van de druk en de verantwoordelijkheid. Maar hij wil er niet weg. Wel neemt hij van de koning een zakdoek aan om zijn tranen te drogen, en een vulpen – met een opdracht. De cité heeft Walter nodig. ‘Wie? Zeg eens wie anders dan hij zal later verslag uitbrengen van deze onthullende reis? Wie anders dan hij zal deze cité voor de komplette ondergang behoeden, door ze tijdig op schrift te stellen?’ (p. 231).

In zijn verslag identificeert hij zich met de mensen van de cité, maakt hij deel uit van de *wij*.

Maar de auteur die het allemaal op schrift stelt, heeft ook een boodschap voor de koning. In 1980, het jaar waarin het boek verschijnt en waarin tevens de honderdvijftigste verjaardag van het koninkrijk België gevierd wordt, valt het land ironisch genoeg door de tweede staats hervorming uiteen in drie gewesten en twee gemeenschappen. Zo ziet hij de koning en zichzelf eenzelfde lot ondergaan: de gemeenschap die hen voortbracht, houdt op te bestaan door een gebrek aan saamhorigheid. Dat valt te verklaren. De staat België is een kunstmatige constructie, waar niemand zich echt mee verbonden voelt. De ware identiteit voelt zich niet kunnen schuilgaan onder een groot label, zoals ‘België’ – zulke grootheden creëren alleen maar kunstmatige identiteiten. Nee, ‘hoe kleiner de groep, hoe sterker wij er ons mee verbonden voelen’. Het gaat niet om een gebrek aan burgerzin. ‘Ons vaderland is alleen maar kleiner dan datgene dat men ons wil opleggen. Wij zijn wel degelijk patriotten, maar dan van een huis, een straat, een wijk, een dorp of een stad. (...) De grenzen van ons gemeenschappelijke *ik* – ons *wij* dus – reiken tot daar waar een ander dialect, een andere taal wordt gesproken. Van daar af begint de vervreemding die men met de touwladders van staatsstructuren poogt te overbruggen’ (pp. 232-233).

De moderne tijd heeft een funeste invloed gehad op het leven. Het toenemende individualisme, de van hogerop gestuurde stimulans om te voldoen aan oneigenlijke, kunstmatig gecreëerde en opgedrongen behoeften, heeft het ‘instinktmatig plichtsgevoel’ van vroeger, de vanzelfsprekende spontane hulp

aan hulpbehoevenden van allerlei aard (zieken, kinderen, bejaarden...), de 'instinctieve zelfregularisatie', de spontane zelfredzaamheid, uit het leven verdrongen. Al die uitgetekende schaalvergrotenende 'kolossale structuren en systemen' brokkelde af, zijn inefficiënt gebleken. Daarom wil de auteur 'protesteren tegen al dat artificiële dat onze natuurlijke geaardheid verstikt (...), want weldra zal ons oerpatriottisme zijn ouderrol weer moeten opnemen, om het puin te ruimen dat door de papieren plannen is veroorzaakt, en om daarna de nieuwe-oude wereld van de eenvoud te bouwen' (pp. 234-235).

De teloorgang is begonnen 'van toen dit systeem door het invoeren van de schijnwelvaart de zogenaamde sociale vrede installeerde. (...) Zo vernietigt het een authentiek *cité-wij* door iedere bewoner een vals *ik-je* te geven' (p. 237). De huizen van de *cité* zijn nu aan de arbeiders verkocht, ze kunnen er naar eigen smaak aan verbouwen. 'En iedereen probeert het anders te doen dan zijn buurman. Alsof men wil demonstreren dat men niet langer de lijfeigene van 't fabriek is, maar een eigenaar, een heertje' (p. 236).

'Is ons paradijs echt verloren?' vraagt hij zich ten slotte af, tegen beter weten in, 'Of zullen wij straks, als de schijnwelvaart zichzelf heeft opgeheven, opnieuw het onderscheid zien tussen schijn en wezen?' (p. 236). Zoveel jaren later klinkt de vraag meer dan ooit retorisch.

De vraag naar het onderscheid tussen schijn en wezen loopt parallel met die naar het verschil, het niemandsland tussen 'voorstelling' en 'werkelijkheid', die Walter van den Broeck als een rode draad door *Brief aan Boudewijn* aanhoudt. Zoals de koning de werkelijkheid van zijn onderdanen nooit echt te zien krijgt, zo treedt hij in de ogen van zijn onderdanen stevast naar voren als een voorstelling, waarrond bovendien allerlei verhalen gesponnen worden. Kreeg het volk bij bezoeken van de vorst aan bijvoorbeeld steden of bedrijven wel de echte Boudewijn onder ogen? 'Want er hadden de laatste jaren wel meer verhalen over u de ronde gedaan. Zo geloofden sommigen rotsvast dat uw moeder op 7 september 1930 het leven had geschonken aan een tweeling. Aangezien dat mettertijd